

АГРЕСІЯ У ТЕОРЕТИЧНІЙ ПЛОЩИНІ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСМИСЛЕННЯ

Т. Бикова пошукач каф. філософії ХНПУ ім. Г.С. Сковороди

У статті розглянуті методологічні проблеми філософсько-антропологічного дослідження агресії як цілісного феномену людського буття і окреслені можливі теоретичні шляхи їх вирішення. Обґрунтовано, що для філософсько-антропологічного дослідження агресії затребуваними і продуктивними є міждисциплінарні і внутрішньо дисциплінарні синтези, розробка комплексної методологічної програми, в якій сумісність різних методів забезпечується на засадах інтервального підходу із застосуванням дименціонального методу, а також вироблення такого визначення агресії, в якому б теоретично утримувалась її принципова антропологічна бінарність – «доброякісний» і «злроякісний» виміри. Перспективи філософсько-антропологічного дослідження агресії пов'язано із евристичним потенціалом «антропології межі».

Ключові слова: агресія, філософська антропологія, методологічні проблеми, міждисциплінарні і внутрішньо дисциплінарні синтези, комплексна методологічна програма, синтетичне визначення, «антропологія межі».

Постановка проблеми у загальному вигляді. Агресія належить до однієї з найгостріших проблем сучасності. Такі негативні її прояви, як жорстокість, насильство, ворожість між людьми і народами, всеохоплююче відчуження людини, різноманітні прояви деструктивної поведінки тощо, все більше поширюються і в індивідуальному, і в суспільному житті. Їх ескалація становить суттєву загрозу продуктивному розвитку людини і людства і поглиблюють антропологічну кризу. Водночас, у науковому дискурсі агресії все більше утверджується думка, що агресія є атрибутивною властивістю людини і належить до необхідних біологічних механізмів самозбереження і виживання виду, зокрема і виду *Homo sapiens*. Виходячи із такої амбівалентності значення агресії в людському бутті, амбівалентності, яка зумовлена антропо-онтологічно, впливає теоретична потреба саме у філософсько-антропологічному осмисленні даного феномену. Таке осмислення є теоретично затребуваним і з огляду на специфіку і визначальні напрями розвитку сучасної філософської антропології, яка все більше повертає увагу до поглибленого критичного аналізу людини в усій сукупності проявів людського – і позитивних, і негативних, і конструктивних, і деструктивних [Див., наприклад: 1].

Стан наукового опрацювання проблеми. Незважаючи на усю гостру і актуальність теми агресії і її проявів у сучасному житті, вона залишається ще недостатньо розробленою, як у філософії в цілому, так, особливо, у такому її підрозділі, як філософська антропологія. Проблема агресії стала виступати безпосереднім і самостійним предметом філософського осмислення достатньо пізно – з другої половини ХХ ст., хоча тема зла, у контексті якої вона почала розроблятися, привертала увагу практично протягом усієї історії розвитку світової філософської думки.

Власно науковим дослідженням агресії насамперед почали займатися представники різних галузей психології та патопсихології (А. Адлер, В. Джеймс, Р. Крафт-Ебінг, В. Райх, З. Фрейд, К. Хорні, К.-Г. Юнг та інші). Поступово, мірою зростання інтенсивності проявів агресії у соціальному житті людини, дослідницький інтерес почав перемішуватись у соціально-психологічну площину із зосередженням уваги на соціальних передумовах і проявах агресії. Суттєвим внеском у розробку теорії агресії стали і дослідження етологів. Аналіз ступеня розробки проблеми показує, що і до сьогодні саме етологічні і психологічні дослідження агресії залишаються найбільш інтенсивними і продуктивними, а праці представників цих наук найбільш авторитетними у даному проблемному полі (Р. Ардрі (1971), А. Басс (1963), А. Бандура (1973), Л. Берковиць (1970), Д. Зільманн (1979), К. Лоренц (1966), Б. Скіннер (1956), Н. Тінберген (1968), Е. Уілсон (1975), В. Франкл (1959), Е. Фромм (1973). Суттєве значення для розгортання теоретичного дискурсу агресії мають також праці Е. Аронсона, Р. Берона і Д. Річардсон, К. Бютнера, С. Грофа, А. Гуггенбюль-Крейга, Л. Демоза, Р. Докінза, Д. Долларда, О. Кернберга, Е. Кречмера, Е. Шелдона, С. Уошборна та інших.

У радянській науці, на відміну від західної, проблема агресії не привертала належної уваги дослідників, оскільки жорстокість і насилля вважалися типовою проблемою буржуазних суспільств і тому наукові праці того часу були, переважно критикою західних теорій без глибокого аналізу

проблеми агресії у контексті реалій тогочасного життя. Під час перебудови 80-х років і розпаду радянського Союзу, коли агресія і агресивність стали стрімко поширюватись у повсякденних і політичних практиках, проблема агресії почала поступово привертати до себе все більшу увагу науковців. З того часу її достатньо активно і плідно розробляють російські дослідники Ю. Антонян, К. Гаджієв, В. Гульдман, Б. Діденко, Л. Дмитрієв, В. Кайтуков, І. Лисак, А. Назаретян, С. Пілецький, Б. Поршнєв, О. Реан, Т. Румянцева, Е. Самовічев та інші. Дещо менш розробленою є ця проблема в українській філософії (І. Алексеєнко, О. Базалук, Л. Балабанова, О. Бандурка, В. Друзь, Л. Кейсевич, В. Кришталь та інші). По суті, в українській філософії тільки в останній час з'явилися праці, переважно молодих науковців, де проблема агресії та її проявів виступає безпосереднім предметом дослідження (А. Данилюк, Г. Зубань, Р. Петренко, Б. Фельдман, Н. Чеботарьова та інші). Якщо в Росії результатом розробки цієї теми стали фундаментальні монографії, то в Україні – це переважно наукові статті і кандидатські дисертації, виконані у теоретичних площинах соціальної філософії, соціології, політології, психології. Філософсько ж антропологічний вимір проблеми агресії і до сьогодні залишається системно не розкритим. Але для такого його розкриття потрібна спеціальна теоретико-методологічна програма, розробка якої залишається теж ще далеко не вирішеним завданням.

Виходячи з усього вище зазначеного і була визначена **мета** даної статті – розглянути методологічні проблеми філософсько-антропологічного дослідження агресії як цілісного феномену людського буття і окреслити можливі теоретичні шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, найбільш вагомими доробками у вивченні феномену агресії отримані у царині конкретних наук. Але у силу своєї дисциплінарної специфіки і предметної обмеженості ці науки висвітлюють лише окремі виміри природи агресії – біологічні, нейрофізіологічні, психологічні, соціальні, культурні, при цьому розглядають їх переважно відокремлено один від одного. Звідси випливає потреба в

узагальнені і систематизації даних етології, нейрофізіології, психології, соціології, історії культури тощо, що дозволило би виробити цілісне уявлення про феномен агресії. Отже перша методологічна проблема пов'язана із затребуваністю міждисциплінарного синтезу при дослідженні агресії. Найбільш плідні можливості для здійснення такого синтезу, надає, на нашу думку, саме філософська антропологія, яка, з одного боку, самою своєю дисциплінарною специфікою орієнтована на теоретичну реконструкцію цілісного образу людини в усьому багатоманітті її проявів, а з іншого боку, - має і відповідний теоретичний досвід, накопичений у межах філософської антропології як самостійного напрямку філософії такими його представниками, як М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, О. Больнов, Е. Ротхакер та інші. Орієнтація на міждисциплінарний синтез є важливою і для філософсько-антропологічних досліджень агресії, оскільки може збагатити філософсько-антропологічні теоретичні побудови необхідним емпіричним і конкретно-науковим підґрунтям, на базі якого тільки і можна здійснювати не спекулятивні філософські узагальнення.

Певний досвід міждисциплінарного синтезу накопичений вже і представниками конкретних наук. Одну із перших евристичних спроб такого синтезу здійснив представник екзистенційного психоаналізу Е. Фромм у праці «Анатомія людської деструктивності» [11], яка стала класичною у теоретичному дискурсі агресії і агресивної поведінки. Саме на засадах міждисциплінарного синтезу даних таких наук, як нейрофізіологія, психологія тварин, палеонтологія, антропологія Е. Фромм одним із перших обґрунтував необхідність розрізнення «доброякісної» (конструктивної) і «злроякісної» (деструктивної) агресії, а також докладно проаналізував їх витоки – біологічні, соціальні, психологічні, екзистенціальні, а також і багаточисельні форми прояву.

У даному контексті заслуговує на увагу і фундаментальна праця І. Ейбл-Ейбесфельдта «Етологія людини» (1979) [12], де він здійснює спробу побудувати синтетичну концепцію людини. За оцінкою А.А. Беліка, – «най

головна риса Етології людини – це те, що у ній І. Ейбл-Ейбесфельдт пов'язав у єдине ціле соціальну поведінку, онтогенетичний розвиток людини, комунікацію у різних формах (нюхова, дотикальна, візуальна і вербальна), роль простору у традиційному і сучасному суспільствах» [1, с. 86].

Плідні спроби міждисциплінарного синтезу наявні і у сучасній російській філософії. Однією із перших, хоча і невеликих синтетичних праць стала книга І.В. Лисака «Людина – руйнівник: деструктивна діяльність людини як соціокультурний феномен» (1999) [5]. Як зазначається в анотації, – «У роботі вперше почата спроба цілісного осмислення деструктивної діяльності, яка розглянута як прояв хаосу, закладеного у природі людини. При аналізі деструктивної діяльності узагальнюються і систематизуються дані етології, нейрофізіології, психології, соціології та історії культури, які дозволяють скласти повне уявлення про досліджуваний феномен». І хоча повне уявлення про феномен агресії тут ще далеко не складене, але для вирішення цієї теоретичної проблеми тут наявні важливі передумови.

На особливу увагу заслуговує також більш пізня праця А.П. Назаретяна «Антропологія насильства і культура самоорганізації: Начерки по еволюційно-історичній психології». (Синергетика в гуманітарних науках). (2007) [6]. Вже сама назва цієї книги свідчить про її міждисциплінарний характер. Робота має суттєвий евристичний потенціал як для подальшого вироблення цілісного уявлення про природу і антропо-онтологічні витоки агресії, її культурно-історичні і сучасні форми прояву, так пропонує і певну методологічну стратегію системно-теоретичного дослідження агресії – синергетичну, а також занурює проблему агресії у теоретичний контекст культури самоорганізації, чим відкриває нові теоретико-методологічні перспективи дослідження даного феномену.

Продуктивність міждисциплінарного і внутрішньо дисциплінарного синтезу засвідчує і праця А. А. Налчаджяна «Агресивність людини» (2007) [7], яка належить до теоретичної площини психологічної науки. Тут наявні

узагальнення результатів сучасних досліджень агресії, що дозволило збагатити науковий дискурс агресії новими ідеями і гіпотезами.

Друга методологічна проблема пов'язана, на нашу думку, із вибором методів, які були б найбільш ефективними вже для власно філософсько-антропологічного дослідження агресії. І.В. Лисак і А.П. Назаретян застосували у своїх дослідженнях синергетичний підхід, який дійсно виявився продуктивним для розкриття природи і витоків агресії і виявлення її взаємозв'язку із видовою самоорганізацією, самозбереженням і розвитком.

Не менш перспективним є, на нашу думку, феноменологічний підхід. Його затребуваність для дослідження агресії визначається тим, що феноменологія, з самого початку свого виникнення, орієнтує дослідників на неупереджений аналіз того чи іншого предмету. Сама процедура феноменологічної редукції передбачає звільнення від природної настанови наївної свідомості щодо розуміння того чи іншого феномену. Затребуваність феноменологічної редукції є особливо відчутною у дослідженні агресії, яка має багаточисельні та, навіть, суперечливі форми прояву. Так, Берковиць (Berkowitz, 1981) звернув увагу на те, що одна з головних проблем у визначенні агресії в тім, що в англійській мові цей термін має на увазі велику розмаїтість дій. Звідси, як на тому наголошують Р. Берон і Д. Річардсон, – «при вивченні агресивної поведінки людини ми відразу ж зіштовхуємося із серйозним і суперечливим завданням: як знайти виразне й придатне визначення основного поняття» [4, с. 24].

Ще одна методологічна перевага феноменологічного підходу полягає в тому, що він занурює дослідника у царину повсякденності і повсякденних практик, де прояви агресії є найбільш систематичним, наочними і драматичними.

Феноменологічний підхід є продуктивним і для розкриття інтенціональної та інтерсуб'єктивної природи агресії. Агресія є завжди інтенціональною. Вона завжди на щось спрямована, спрямована на якийсь об'єкт – іншу людину, або на самого себе, якийсь живий об'єкт (або

безпосередньо, або опосередковано). Інтерсуб'єктивна природа агресії міститься в тому, що вона не є монологічною, а завжди актуалізується у царині взаємодії Я-Інший (Чужий-Ворожий). Тема тілесності, що інтенсивно розробляється у феноменології, також може задати плідний теоретико-методологічний контекст для розкриття соматичної природи, обумовленості, проявів і вимірів агресії.

Безумовно, феноменологія із її настановою на опис, а не пояснення феноменів, з її настановою на позаконтекстуальність їх аналізу, не може бути єдиним і самодостатнім теоретико-методологічним знаряддям філософсько-антропологічного дослідження агресії, адже «у багатьох випадках саме контексти є вирішальними в оцінці сенсів і мотивів людської поведінки» [10, с. 14]. Тому феноменологічний підхід має бути доповнений контекстуальним. Саме розкриття специфіки соціокультурних, соціально-історичних, культурно-історичних, інтерсуб'єктивних, повсякденних, політичних та інших контекстів в яких актуалізується і проявляється агресія може суттєво збагатити теорію агресії додатковими філософсько-антропологічними інтуїціями і смислами. Але для цього контекстуальний аналіз має здійснюватись із застосуванням методів антропологічної редукції та антропологічної інтерпретації.

Поєднання у межах методологічної програми різних і, часом, несумісних методів завжди породжує проблему їх узгодження. Методологічна комплементарність феноменологічного і контекстуального підходів стає можливою, якщо розглянути їх на засадах діалектичного принципу сходження від абстрактного до конкретного. У такому разі феноменологічний підхід може бути осмислений як метод сходження від конкретного в уявленні до абстрактного, а контекстуальний – як метод сходження від абстрактного до конкретного в мисленні.

У більш загальному плані, для вирішення проблеми узгодження методів продуктивною, на нашу думку, може стати інтервальна методологія, доповнена дименціональним методом. Тут ми, по суті, наслідуємо методологічну

програму, розроблену і застосовану І.В. Степаненко при дослідженні духовності. Вона розглядає інтервальну методологію як одне із знарядь реалізації метарефлексії і «спосіб осягнення духовності в різних інтелектуальних перспективах і пізнавальних позиціях, що уможливило теоретичну реконструкцію багатовимірності духовності як феномену людського життя за допомогою реалізації різних методологічних програм – феноменологічної, екзистенціальної, герменевтичної, діалектичної, синергетичної. Їх епістемологічну сумісність забезпечено через використання дименціонального методу. Застосування інтервальної методології актуалізувало впровадження спектральної інтенціональності, що диференціює дійсне, можливе і бажане в царині духовності у цілому і в кожному із її модальних вимірів» [9, с. 3-4]. Цю методологічну програму правомірно і доцільно, на нашу думку, застосовувати і для синтезу методів при філософсько-антропологічному дослідженні агресії.

Третьою, достатньо гострою методологічною проблемою, як вже можна було переконатися із попереднього аналізу, є проблема визначення поняття агресії. Причому, тут можна виявити певний методологічний парадокс. З одного боку, це питання постійно перебуває у центрі уваги науковців, адже кожне дослідження розпочинається із визначення поняття, яким потім оперують протягом усього дослідження. З іншого ж боку, за визнанням багатьох дослідників, проблема вироблення теоретично задовільного визначення поняття «агресія» залишається ще далеко не вирішеною. Російський дослідник Р.А. Петренко наводить узагальнення О.Ю. Михайлової, яка виділяє три основних підходи до визначення поняття «агресія»: трактування агресії в термінах її наслідків, як поведінку, пов'язану із завданням збитків іншому суб'єктові; визначення агресії через попередні умови, зокрема, через намір завдання збитків; нормативний підхід, що відводить соціальним нормам вирішальну роль у визначенні поведінки як агресивної, і робить висновок, що в теперішній час немає задовольняючого визначення поняття «агресія». Агресія розглядається і як властивість особистості, і як її стан, і як інстинкт, і як поведінка [8. с. 95].

Висновки О.Ю. Михайлової значною мірою співвідносні з тими, до яких доходять Р. Берон та Д. Річардсон. На їх думку існуючи відмінні один від одного погляди на причини виникнення агресії, її природу й фактори, що впливають на її прояви можна підвести «під одну із чотирьох наступних категорій. Агресія відноситься в першу чергу до: 1) уроджених спонукань або задатків; 2) потреб, що активізуються зовнішніми стимулами; 3) пізнавальним і емоційним процесам; 4) актуальним соціальним умовам у сполученні з попереднім навчанням» [4, с. 32].

Але незважаючи на значні розбіжності щодо визначень агресії за Р. Бероном та Д. Річардсон можна стверджувати, що у наш час більшістю фахівців в області соціальних наук приймається наступне визначення: «Агресія - це будь-яка форма поведінки, націленої на образу або заподіяння шкоди іншій живій істоті, що не бажає подібного поводження [4, с. 26]. І далі, на підставі ретельного аналізу визначень, запропонованих іншими науковцями, - Бассом (Buss, 1961), Берковицем (Berkowitz, 1974, 1981), Фешбахом (Feshbach, 1970), Зільманном (Zillmann, 1979) – а також теоретичних проблем і суперечностей, що приховані у даному визначенні, Р. Берон та Д. Річардсон вносять суттєві уточнення: «агресія, у якій би формі вона не проявлялася, являє собою поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди або збитку іншій живій істоті, що має всі підстави уникати подібного із собою поводження. Дане комплексне визначення містить у собі наступні приватні положення: 1) агресія обов'язково має на увазі навмисне, цілеспрямоване заподіяння шкоди жертві; 2) як агресія може розглядатися тільки така поведінка, що має на увазі заподіяння шкоди або збитку живим організмам; 3) жертви повинні мати мотивацію уникнення подібного із собою поводження» [4, с. 53].

Схожі вивчення із певними модифікаціями є поширеними і у російському та українському наукових дискурсах агресії. Як стверджує Т.Г. Румянцева, у значенні, близькому до нормативного, це поняття вживається сьогодні в психології, де їм позначається індивідуальна або колективна

поведінка, дія, спрямована на нанесення фізичної або психологічної шкоди, збитку, або на знищення іншої людини. У цьому можна переконатися, звернувшись до навчальної і довідкової літератури. Так, у Великому психологічному словнику он-лайн наявне таке визначення: «Агресія (від лат. *aggressio* - напад) - мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, що наносить шкоду об'єктам нападу (одушевленим і неживим), що приносить фізичний збиток людям або викликають у них психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості й т.п.)» [3]. Незважаючи на те, що наведене визначення зберігає за поняттям агресії певну вихідну полісемантичність, позначаючи різноманітні за цілями, мотивами, механізмами, методами і результатами індивідуальні і групові дії людей і тому потребує додаткових роз'яснень, як це показали Р. Берон і Д. Річардсон, але для психологічної науки воно має достатній операційний потенціал. Нажаль, те саме навряд чи можна стверджувати стосовно застосування такого визначення агресії у філософсько-антропологічних дослідженнях. По-перше, тут агресія по-суті зводиться лише до одного із своїх проявів – деструктивної *поведінки* людини, тоді як феномен агресії є значно більш багатовимірним. По-друге, у цьому визначенні «губиться» сутнісна двовимірність агресії, вона зводиться лише до *деструктивної* поведінки, тоді як її «доброякісні» форми залишаються поза полем зору. По-третє, у наведеному визначенні агресія по-суті збігається із насиллям. Ситуація із виробленням визначення, більш придатного для філософсько-антропологічного осмислення агресії ускладнюється тим, що у власно філософських джерелах – словниках, енциклопедичних словниках і енциклопедіях, визначення агресії відсутнє (нам його так і не вдалося знайти). Тому філософи послуговуються визначенням, виробленим для дослідження у дисциплінарно іншому предметному і проблемному полях.

На підставі проведеного аналізу можна зробити **висновки**, що для філософсько-антропологічного дослідження агресії затребуваними і

продуктивними є міждисциплінарні і внутрішньо дисциплінарні синтези, розробка комплексної методологічної програми, в якій сумісність різних методів забезпечується на засадах інтервального підходу із застосуванням дименціонального методу, а також вироблення такого визначення агресії, в якому б теоретично утримувалась її принципова антропологічна бінарність – «доброякісний» і «злякисний» виміри. Щодо **перспектив** філософсько-антропологічного дослідження агресії, то їх ми пов'язуємо із евристичним потенціалом «антропології межі», яка, на відміну від «антропології центру» надає можливості уникнути одномірного сприйняття агресії як прояву виключного людської деструктивності, орієнтує на розгляд агресії не як загального випадку насилля, а у її спорідненості із трансгресією, здатністю людини до трансцендентування, а також занурює проблему агресії у теоретичний контекст культури виживання в сучасних умовах балансування людини на межі самознищення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрос Є.І., Шалашенко Г.І., Загороднюк В.П., Хамітов Н.В., Дондюк А.М., Лютий Т.В., Солонько Л.А., Ковадло Г.П., Ярош О.А., Малєєв К.С. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. – Київ, 2010. – 352 с.
2. Белик А. А. Культурология. Антропологические теории культур. М. : РГГУ, 1999. – 241 с.
3. Большой психологический словарь онлайн http://www.persev.ru/psychological_dictionary.
4. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб: Питер, 2001. – 352 с: ил. – (Серия "Мастера психологии").
5. Лысак И.В. Человек - разрушитель: деструктивная деятельность человека как социокультурный феномен. – Таганрог: Изд-во ТГРУ, 1999. – 55 с.
6. Назаретян А. П. Антропология насилия и культура самоорганизации: Очерки по эволюционно-исторической психологии. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
7. Налчаджян А.А. Агрессивность человека . СПб.: Питер, 2007. – 736 с.: ил. - (Серия «Мастера психологии»).
8. Петренко Р.А. Многоаспектность понятий «агрессия» и «агрессивность» // Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – № 5. – С. 94-99.
9. Степаненко І.В. Духовність: філософські конструкти і соціокультурні репрезентації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.04 «Філософська антропология та філософія культури» / І.В.Степаненко. – К., 2004. – 32 с.
10. Фельдман О.Б. Альтруїзм та егоманія: роздуми над реаліями сучасного суспільного життя та перспективи людини: [монографія] /О.Б. Фельдман. – Х. : В.В. Кудлай, 2012. – 220с.
11. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм [Пер.с нем. Э.Телятниковой. – М. : АСТ, 2004. – 635 с.

12. Eibl-Eibesfeldt I. Human ethology. N. Y.: Aldine de Gruyter, 1989. – 370 p.

**Агрессия в теоретической плоскости философской антропологии:
методологические проблемы осмысления.**

Быкова Т.В.

В статье рассмотрены методологические проблемы философско-антропологического исследования агрессии как целостного феномена человеческого бытия и очерчены возможные теоретические пути их решения. Обосновано, что для философско-антропологического исследования агрессии затребованными и продуктивными являются междисциплинарные и внутренне дисциплинарные синтезы, разработка комплексной методологической программы, в которой совместимость разных методов обеспечивается на началах интервального подхода с применением димензионального метода, а также разработка такого определения агрессии, в котором бы теоретически удерживалась ее принципиальная антропологическая бинарность - «доброкачественное» и «злокачественное» измерения. Перспективы философско-антропологического исследования агрессии связаны с эвристическим потенциалом «антропологии границы».

Ключевые слова: агрессия, философская антропология, методологические проблемы, междисциплинарные и внутренне дисциплинарные синтезы, комплексная методологическая программа, синтетическое определение, «антропология границы».

**Aggression in the theoretical sphere of philosophical anthropology: methodological
problems of comprehension.**

Bykova T.

The article considers the methodological problems of philosophical and anthropological studies of aggression as a holistic phenomenon of human being and outlined the possible theoretical ways of their solution. It is proved that for philosophical-anthropological study of aggression demand and productive are interdisciplinary and internally disciplinary synthesis, development of a complex methodological programs, in which the compatibility of the different methods is provided on the basis of the interval approach with the use of dimension method, as well as the development of such a definition of aggression, which would theoretically kept its principal anthropological binary - «benign» and «malignant» measurement. Prospects of philosophical and anthropological studies of aggression associated with the heuristic potential of the «anthropology of the boundary»

Keywords: aggression, philosophical anthropology, methodological problems, interdisciplinary and internally disciplinary synthesis, complex methodological program, synthetic definition, «anthropology of the border».